

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРОТИДІЇ ПРОПАГАНДИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, безсумнівно, є екзистенційною загрозою існуванню країни, пріоритетом зусиль щодо протидії якій є відсіч та відновлення територіальної цілісності. Водночас для України зіткнення з ворогом, який має кратну перевагу за обсягом фінансових, воєнних, людських ресурсів, засобів, які він може скеровувати на продовження війни та досягнення власних цілей, це не лише питання виживання за будь-яку ціну, а й завдання, яке необхідно виконувати зі збереженням і дотриманням демократичних засад організації публічного управління у внутрішній політиці.

У сучасних наукових працях становище, в якому перебуває Україна, загалом характеризується як концепція «войовничої демократії». Одне з визначальних місць при оцінці стану демократії в країні віддається питанням свободи слова, яку в умовах правового режиму воєнного стану необхідно забезпечити, водночас протидіючи пропаганді.

У цьому дослідженні здійснено аналіз та оцінку заходів, які вжито державою з точки зору завлених цілей, механізмів втілення їх на практиці, як на організаційному, нормотворчому, так і безпосередньо правозастосовному рівнях. Застосовано діалектичний, аксіологічний і синергетичний методологічні підходи поряд із загальнонауковими методами спостереження, аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу до дослідження такого концепту, як войовнича демократія в сучасних наукових працях приділяли Ю. Барабаш, Г. Барченко, Д. Севрюков, М. Ларченко, О. Бореславська, О. Гришук, проте їхні зусилля були зосереджені на історичних аспектах, аналізі проблематики заборони діяльності окремих політичних партій, ідеологічних течій, при цьому питання практичного дотримання свободи слова та протидії пропаганді в умовах войовничої демократії залишається недостатньо вивченими.

Формування цілей статті. Метою статті є з'ясування ціннісного і практичного значення дотримання права на свободу слова в умовах правового режиму воєнного стану, на базі проведених спостережень здійснити узагальнення щодо наявності чи відсутності обставин, які можуть свідчити про те, що, обґрунтовуючи захистом національної безпеки та протидії ворожій пропаганді, здійснюється відхід від дотримання принципів верховенства права і законності, цензурування та досягнення політико-правових цілей домінування елітою діючого режиму.

Виклад основного матеріалу. Войовнича демократія визначається як правове обмеження демократичних свобод з метою ізоляції демократичних режимів від загрози повалення законними засобами. Йдеться про встановлення матеріальних обмежень на політичний процес. З точки зору засобів це може бути заборона політичних партій та інших об'єднань, інститут люстрації, недопуску до виборів та державної служби, обмеження права перебування на певних посадах, обмеження щодо свободи слова і мирних зібрань через посягання на певні цінності (як правило, це сама демократія, секуляризм, територіальна цілісність і незалежність держави), заборона вносити зміни до конституції з певних питань [1, с. 55]. Фактично після встановлення міжнародних конституційних стандартів маємо універсальну систему конституційних цінностей, які має захищати войовнича демократія: верховенство права, демократія, людські права, людська гідність і свобода. Авторами відповідного концепту є К. Льовенштайн і К. Мангайм, він й натеper є актуальним, хоча й зазнає цілком обґрунтованої критики, яку можна підтвердити статистичними спостереженнями.

Карло Інверніцці Аккетті та Ян Цукерман зазначають, що ця концептуальна основа – неадекватна для вирішення проблеми, яку вона покликана вирішити, оскільки обмеження свободи її передбачуваних «ворогів» може зробити демократію більш схильною до авторитарних зловживань у довгостроковій перспективі [2, с. 191].

Д. Севрюков і І. Куцопал надають визначення войовничої демократії як політико-правової концепції, спрямованої на гарантування стабільності демократичного режиму та його захисту від тих, хто посягає на нього. Звідси постає потреба в уточненні того, як визначити «ворога демократії». Звідси випливає й вагоме зауваження, що за належного обґрунтування засоби войовничої демократії можуть бути використані проти будь-якого суб'єкта політичного життя [3, с. 114]. Своєю чергою це привносить чужорідний елемент авторитаризму, перетворюючи войовничу демократію на заряджену рушницю, яка може бути використана проти будь-якого суб'єкта політичного або громадського життя [2, с. 194].

26 березня 2022 року, виступаючи у Королівському замку у Варшаві, президент США Джоозеф Байден зазначив: «...Ми знову увійшли у велику битву за свободу: битву між демократією і автократією, між свободою і репресіями, між порядком, заснованим на правилах, і порядком, керованим грубою силою..., у багаторічній боротьбі за демократію та свободу Україна та її народ перебувають на передовій цієї боротьби і рятують свою країну. Їх хоробрий опір є частиною більшої боротьби за провідні демократичні принципи, які об'єднують усіх вільних людей: верховенство права; вільні та чесні вибори; свобода висловлюватися, писати та збиратися; свобода вірити на свій розсуд; свобода преси» [4].

Оцінка війни як такої, що протиставляє демократії як ціннісні системи управління та авторитарні режими, є визначальною у досягненні Україною стратегічних цілей як сьогодні (фінансування, постачання озброєння, міжнародна політична підтримка), так і після завершення війни, з огляду на початок переговорів про вступ України до Європейського Союзу.

Статіс Каліває у своїй книзі «Логіка насильства у громадянській війні», надаючи характеристику того, яких змін зазнає соціум у ході воєн, зазначає, що руйнуються принципи та уклади «цивілізованого» суспільства. Розпад політичної системи та варварство поєднують чотири механізми: по-перше, внаслідок руйнування системи виявляється чи створюється культура всезагального огрубіння та жорстокості; по-друге, за відсутності органів правосуддя в таких умовах виникає безкінечна спіраль помсти; по-третє, руйнування укладу ставить під загрозу безпеку та починається масове насилля примусового характеру; і по-четверте, зароджуються не навчені військовій дисципліні озброєні угруповання, які починають завдавати шкоди цивільним [5, с. 53–54].

Тож перед усіма гілками влади та інституціями постає нетривіальне завдання, – в умовах правового режиму воєнного стану, з усіма обмеженнями, які ним запроваджено, діяти чітко в межах визначених прав та обов'язків, дотримуючись принципів верховенства права, поділу влади, законності, правової визначеності, гласності, свободи слова та думки.

Досліджуючи предмет, варто виділити критерії, за якими можна оцінити стан дотримання свободи слова, думки та преси.

В оприлюдненому Democracy Report 2024 «Democracy Winning and Losing at the Ballot», який щорічно готується Гетеборзьким університетом, Україну віднесено до категорії країн електоральних автократій, яким характерні багатопартійні вибори, однак недостатні рівні основних умов, таких як: свобода висловлювань і об'єднань, а також вільні та справедливі вибори.

У звіті зазначається, що свобода висловлювань оцінює індекси вільних медіа, можливість громадян обговорювати політичні питання, а також свободу академічного та культурного самовираження. Укладачі констатують, що свобода вираження поглядів, включаючи свободу медіа, є тим, на що «початківці автократи» посягають найчастіше і найбільшою мірою. Урядова цензура ЗМІ посідає перше місце в списку перших 20 індексів оцінки... Крім цього, зростає динаміка переслідування журналістів, упередженість ЗМІ або дискримінація опозиційних партій і кандидатів на користь чинних урядів. Громадянське суспільство становить фундаментальний захист від авторитарного правління через його здатність мобілізувати людей на протести та демонстрації. Простір для демократичного обговорення є ще однією сферою, яку обмежують уряди. Ступінь залучення суспільства до обговорення політики та рівень поваги до контраргументів погіршуються. Крім цього, відзначається, що однією з найбільших проблем соціальних медіа є те, що вони поклада-

ються на створену користувачами та, що важливо, неперевірену інформацію, яка може поширюватися з великою швидкістю (в даному випадку мається на увазі дезінформація), тобто навмисно неправдива, неточна або така, що вводить в оману та спрямована на заподіяння шкоди. Варто зазначити, що укладачі роблять уточнення, що регрес України значною мірою є наслідком незаконного вторгнення Росії, що змусило український уряд запровадити надзвичайний стан та обмежити свободу ЗМІ та пов'язані з цим аспекти [6, с. 16–17, 35].

Як було встановлено в ході попередніх досліджень [7], функціонування телерадіокомпаній дійсно зазнало втручання в умовах правового режиму воєнного стану. Так, з 24 лютого 2022 року почав функціонувати інформаційний марафон «Єдині новини», який об'єднав суспільного мовника Національна суспільна телерадіокомпанія України, парламентський телеканал «Рада» та приватні медіахолдинги «1+1 Media», «Starlight Media», «Inter Media Group», а також, до 21 липня 2022 року, виробником було ТОВ «Медіа Група Україна». Водночас цей формат мовлення створений і функціонує поза межами правового регулювання, оскільки не передбачений Планом заходів правового режиму воєнного стану в Україні, в рамках якого могло бути реалізоване обмеження прав та інтересів телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та медіа, відповідно до затвердженого Верховною Радою України Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», а також за відсутності будь-якого іншого регуляторного підзаконного нормативно-правового акта.

Це об'єднання схоже на картель, об'єднаний меморандумом, у рамках якого вузьке коло учасників самостійно приймають рішення про участь інших телерадіокомпаній, і при цьому цей картель підкріплений бюджетним фінансуванням. Крім цього, на підставі Указу Президента №151/2022 від 19.03.22, яким введено в дію рішення РНБОУ «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави», яким запроваджено на період дії воєнного стану особливий режим роботи ТОВ «Зеонбуд» та його функціонування у складі Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (далі – Концерн РРТ). 3–4 квітня 2022 року Концерном РРТ здійснено перемикання ефірного мовлення (цифрового ефірного та супутникового) телеканалів телеорганізацій «Телерадіокомпанія «НБМ» (далі – 5 канал), «Голдберрі» (далі – Еспресо), «Телеканал «ПРЯМИЙ» (далі – Прямий) на мовлення каналу «Рада».

Отже, вбачається, що при реалізації державної політики у сфері діяльності телерадіокомпаній було допущено вибірковість, порушення принципу законності та правової визначеності, а припинення трансляції телевізійного сигналу приватних компаній, які здійснюють ліцензійний вид діяльності, приймаються не на підставі рішень Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, як регулятора та суб'єкта ліцензування, а на підставі рішень РНБОУ, яке не є уповноваженим парламентом суб'єктом на здійснення відповідних функцій.

Варто зазначити, що з метою протидії поширенню деструктивних і таких, що підривають єдність народу України, інформаційних впливів, Верховна Рада України 3 березня 2022 року доповнила Кримінальний кодекс України ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Диспозиція статті дала змогу сформулювати рамку та довести до суспільства розуміння того, яка інформація, у рамках обмежень прав на свободу думки, слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, передбачених ст. 34 Конституції України, розглядається державою як така, що посягає на інтереси національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку.

Так, було криміналізовано:

– виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії як внутрішнього громадянського конфлікту;

– виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України;

– глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію рф, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих рф, а також представників окупаційної адміністрації рф і представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України;

– виготовлення, поширення матеріалів, які містять перелічену вище інформацію.

За даними Харківської правозахисної групи, станом на кінець жовтня 2023 року в Єдиному реєстрі судових рішень за ст. 436-2 відображається 715 вироків. У більшості із цих справ (429 вироків) йшлося про поширення публікацій на власній сторінці в «Однокласниках». Коли зареєстрований користувач ставить уподобайку (лайк) або ж «клас» (як він називається у цій соцмережі), то вподобаний пост поширюється у її / його профілі, допис можуть бачити друзі. Суди вважають, що уподобайка в соцмережі рівнозначна поширенню інформації серед друзів. Іншим способом поширення, за який притягують до відповідальності за цією статтею, в тому числі стосується особистого телефонного спілкування та листування фізичних осіб за допомогою месенджерів WhatsApp, Telegram тощо. У цьому випадку важливою обставиною, яку неможливо дослідити не знайомлячись з матеріалами справи, є спосіб здобуття доказів. Оскільки у випадку телефонної розмови отримати інформацію можливо або за показаннями іншого співрозмовника, або ж через проведення негласних слідчих розшукових дій, які відповідно до ст. 246 Кримінального процесуального кодексу допускаються лише у кримінальних провадженнях щодо тяжкого чи особливо тяжких злочинів, водночас злочин, передбачений ч. 1 ст. 436-2 не є тяжким [8].

При цьому позаяк поняття «гlorифікація» та «виправдання» законодавцем визначено не було, щоразу сторона обвинувачення для перевірки відповідних матеріалів на предмет наявності заборонених, проводить лінгвістичну експертизу. Як убачається з аналізу, експерти дозволяють доволі широке тлумачення цих понять, які не завжди видаються такими, що посягають на охоронювані державою суспільні інтереси.

Отже, можна зазначити, що відсутність належної визначеності щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема суспільно небезпечного діяння, способу вчинення, а також часто ігнорування суб'єктивної сторони злочину, уможливило за належного обґрунтування інтерпретувати як злочинні дії, які, можливо, не мали злочинного спрямування.

Ще один аспект, який потребує відображення, з огляду на критерії в межах предмета, стосується фактів переслідування представників громадянського суспільства та медіа.

Так, 29 січня 2024 року на сторінці країн Групи Семи у соціальній мережі X було оприлюднено світлина з дописом: «Змістовна зустріч Послів #G7 з українськими журналістами. Свобода медіа є фундаментальною основою успішної демократії». Цій зустрічі передувало оприлюднене 19 січня 2024 року журналістом Денисом Бігусом відео, у якому виявлено факти прихованого стеження співробітниками СБУ за ним та членами його знімальної групи. Цей колектив відомий проведенням розслідувань і публічним висвітленням історій щодо можливих протиправних і корупційних діянь суб'єктів владних повноважень. Попри те, що голова СБУ пояснив, що мало місце проведення заходів із протидії організованій наркозлочинності, у результаті якого отримано інформацію про причетність однієї з операторок редакції до поширення наркотичних речовин, ця версія видається такою, що не витримує критики як мінімум в силу того, що про кримінальні провадження щодо операторки не повідомлялось, а матеріали стеження, як припускають журналісти, саме для їх дескриптації, було у змонтованому вигляді оприлюднено на «одноразовому» каналі на платформі YouTube, з подальшим поширенням. Також непрямым підтвердженням версії журналістів можна вважати те, що Президентом України, за поданням голови СБУ, було звільнення керівника Департаменту захисту національної державності Служби. Департамент, керівника якого звільнили, відношення до протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів не має, а опікується в першу чергу питаннями відстежування та блокування пропаганди війни, насильства, розпалювання ворожнечі. Водночас зазначене кадрове рішення, якщо б операція проводилась дійсно в межах заходів із протидії організованій наркозлочинності, не мало б під собою підґрунтя, оскільки було б елементом кримінального процесу в рамках законної діяльності.

За фактом, цей випадок з точки зору суспільного сприйняття сформував, а для когось зміцнив думку про те, що відповідні дії вчинялись не для протидії злочинності, а для дискредитації в очах громадян журналістів, основною сферою діяльності яких є саме виявлення фактів протиправної діяльності суб'єктів владних повноважень, як до, так і під час повномасштабного вторгнення.

В умовах правового режиму воєнного стану усвідомлене й ефективне виконання державним апаратом, з дотриманням вимог ч. 2 ст. 19 Основного Закону, в межах їх компетенції, заходів про-

тидії пропаганді держави-агресора, звісно, є завданням складним, особливо з урахуванням різноманіття засобів донесення інформації, а також швидкості її поширення.

Водночас в умовах надзвичайного правового режиму, через відсутність належних правових рамок, які б відповідали принципам юридичної визначеності, інших, ніж ті, які зафіксовані у Кримінальному кодексі України, з урахуванням обмежень, які існують у частині розголошення джерел інформації (до прикладу, посилення на здобуття інформації оперативним шляхом чи розвідкою), оцінка на предмет шкідливості тих чи інших відомостей може мати не об'єктивний характер, а суб'єктивний. Виникають ситуації, за яких суб'єкти владних повноважень визначають як ворожу інформацію, що є частиною буття і стосується внутрішньої соціально-економічної реальності.

За таких умов заперечення обставин дійсності, які є очевидними, під загрозою звинувачення у роботі чи пособництві країні-агресору, є фактичним способом непрямого цензурування, спрямованого не на користь державного інтересу, тобто відсічі агресії в усіх формах і проявах цього поняття, а навпаки – стає інструментом забезпеченням збереження існуючих відносин у сфері організації публічної влади, всупереч інтересам народу.

Така практика є шкідливою в довгостроковій перспективі, оскільки постійний конфлікт у свідомості громадянина між інформацією, яку він сприймає органами чуття, та тим, що її кваліфікують як ворожу пропаганду, породжує недовіру та підриває повагу до державних інституцій, а також породжує відчуття ошуканості. Крім цього, особи, які обговорюють відповідні відомості, без наявних на те правових і фактичних підстав представляються суспільству як «агенти кремля», і право на повагу до людської гідності, як гарантоване Конституцією, не виступає пересторогою.

У структурі Ради національної безпеки та оборони України відповідно до Указу Президента України № 106/2021 від 19 березня 2021 року, з метою протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам і кампаніям було створено Центр протидії дезінформації (далі – ЦПД) як робочий орган.

Серед завдань ЦПД відповідно до Положення, затвердженого Указом Президента України № 187/2021 від 7 травня 2021 року: проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України; виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, прогнозування та оцінка наслідків для безпеки національних інтересів України; забезпечення РНБО інформаційно-аналітичними матеріалами з питань забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, підготовка та внесення Раді національної безпеки і оборони України з перелічених питань пропозицій; участь у розбудові системи стратегічних комунікацій, організації та координації заходів щодо її розвитку; сприяння взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства щодо протидії дезінформації та деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, організація та участь в інформаційно-просвітницьких заходах з питань підвищення медіаграмотності суспільства.

Узагальнюючи сферу відповідальності ЦПД, варто зазначити, що цей робочий орган не може мати більших повноважень, ніж сама РНБО, яка відповідно до ст. 107 Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. А тому цей орган за своєю природою є не більше ніж аналітичним центром, без права прийняття управлінських рішень, регуляторних функцій чи правозастосовних повноважень, тим паче не може підмінити повноваження правоохоронних органів чи суду в Україні.

21 березня 2024 року ЦПД на своєму офіційному каналі в мережі Telegram оприлюднив таке повідомлення: «...Програми на каналі містять наративи, співзвучні з тими, що продукуються в рф. Зокрема, просуються такі меседжі: «українська влада наживається на війні», «в Україні встановлюється диктатура», «влада бреше суспільству».

Запропонований як такий, що є співзвучним з наративами ворога, наратив «українська влада наживається на війні», пропонується вважати фактично поширенням пропаганди ворога. У світлі цього варто навести цитату Едварда Бернейса, який зазначав: «Громадськість має власні стандарти, запитує, звички. Ви можете змінити їх, але борони вас Боже піти проти них... Громадськість – це аж ніяк не аморфна маса, яку можна ліпити на власний розсуд і підпорядковувати своїм наказам. І у бізнесу, і у громадськості є власна особистість, і ваше завдання – привести ці особистості до дружньої згоди їм обом шкідливі конфлікти та підозри» [9, с. 50].

Доволі символічно, що через десять днів після цього повідомлення НАБУ і САП затримали колишнього керівника Управління контррозвідального захисту об'єктів критичної інфраструктури та боротьби з фінансуванням тероризму СБУ за підозрою в заволодінні майже 95 млн гривень у період правового режиму воєнного стану на закупівлях ПАТ «Укрзалізниця» трансформаторів у пособника країни-агресора.

За період 2022–2024 років до справ, які набули суспільного розголосу та стали об'єктами висвітлення, можна віднести: кримінальні провадження щодо колишнього заступника міністра оборони В. Шаповалова (збитки оцінені ледь не на мільярд гривень); у липні 2023 року НАБУ і САП повідомили про підозру у зловживанні впливом народній депутатці від «Слуги народу» Людмилі Марченко через торгівлю дозволами на перетин кордону; справа про хабар у розмірі близько 400 000 \$ заступнику міністра з питань розвитку громад, територій та інфраструктури В. Лозинському; не говорячи про ледь не щоденні повідомлення про незаконне збагачення керівників територіальних центрів комплектування, цей перелік можна продовжувати.

Звісно, відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, однак ми говоримо про інформацію як про продукт, який споживається і засвоюється щоденно та формує певну звичку у громадськості. Демонструючи результати власної роботи з виявлення та протидії корупції, ДБР, СБУ, НАБУ водночас демонструють, наскільки корупція як явище залишається пронизуючим навіть у період війни.

Відповідно згаданий запропонований ЦПД як наратив, що співзвучний з ворожим, є тим, який має джерелом події в самій Україні, і якщо подальше обговорення питань у публічній площині щодо питань корупції є підігруванням ворогу, то варто переглянути політику правоохоронних органів із висвітлення результатів власної діяльності, або ж припинити виконання функцій протидії злочинам. Більше того, з точки зору громадської думки формується конфлікт, за якого людині пропонують не вірити в те, що вона бачить та чує, а навіть якщо й вірити, то тримати думки при собі. Бернейс вказує: головним супротивником будь-кого, хто намагається змінити людські звички, є інерція. Інерція – гальма нашої цивілізації. Наші погляди на суспільні відносини, на економіку, на державу та міжнародну політику є продовженням застарілих позицій і закріплюють їх під впливом традиції [9, с. 107].

Крім того, у згаданій вище та ще одній публікації того ж дня ЦПД зазначив, що «Українська держава застосувала санкції щодо телеканалів «НАШ», «112 Україна» та «NewsOne», які поширювали проросійські наративи. Водночас пов'язані з цими телеканалами особи (журналісти, ведучі, кореспонденти, залучені експерти тощо) продовжують медійну діяльність на інших майданчиках, зокрема на YouTube. Центр працює з компетентними органами щодо блокування зазначених ресурсів». Аналогічні за своєю суттю, однак дещо в іншій формі висловлені слова керівником Центру А. Коваленком у ефірі 13-го випуску спільного проекту Укрінформ та СПД «Про війну».

Аналіз схожого характеру офіційних повідомлень варто робити крізь призму положень ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У контексті рівності Ш.-Л. Монтеск'є зазначав, що любов до демократії є любов до рівності. Демократія має уникати двох крайностей: духу нерівності, який веде її до аристократії чи правління одного, і доведеного до межі духу рівності, який веде до деспотизму так само неминуче, як деспотизм закінчується завоюванням [10, с. 107–108].

Застосування санкцій щодо юридичних осіб з точки зору закону не є тотожним «громадянській смерті» чи давньогрецькому ostracismu тих осіб, які мали з цією юридичною особою трудові відносини, не говорячи про тих, хто таких відносин не мав, а залучався у якості гостей. Згадані у публікації журналісти не були визнані винними у вчиненні злочинів, відповідно їх право на вільний розвиток особистості не відрізняється від тих, хто займається аналогічною діяльністю. Водночас правові принципи Основного Закону залишаються поза увагою ЦПД. Фактично ж Центр, не будучи правоохоронним органом, не будучи судом, не наводячи обставин протиправної діяльності,

чинить тиск на журналістів, їх гостей, застосовуючи погрози щодо блокування майданчиків, не володіючи і такими повноваженнями. Крім цього, якщо критерієм блокування засобів поширення інформації є трудові відносини з колишніми працівниками телекомпаній, щодо яких застосовувались санкції, то ЦПД доведеться блокувати і роботу парламентського телеканалу Рада, оскільки в ефірі марафону «Єдині новини» з українцями вже третій рік спілкуються такі ж працівники.

На жаль, будучи покликаними боротись з пропагандою, ЦПД самостійно породжує пропагандистські кліше. Як пише Бернейс, «навіть у ситуації, коли послатися на лідера неможливо і стаду доводиться мислити самостійно, люди користуються кліше, заздалегідь заготовленими словами або образами, які символізують досвід або ідеї всієї групи в цілому» [10, с. 37–38]. Образи та звинувачення, таврування, формують неприязнь і порушують те, що вкрай необхідне суспільству в період війни, – єдність, зняття протиріч, держава мусить задавати той еталон поведінки, якому будуть слідувати громадяни, водночас можемо побачити окремі ознаки протилежного – деконсолідації та поділу.

Цитуючи Бернейса, – відповідь проста, як і на старе запитання про те, чи газета впливає на громадську думку або ж громадська думка впливає на газету. Лідер і його ідеї потребують родючого ґрунту, але при цьому у лідера повинно обов'язково бути і насіння, яке він може посіяти. Лідер і пропаганда потребують один одного для того, аби отримати можливість позитивно впливати на події [10, с. 84]. Таврування пособниками ворога, вибірковість у ставленні до громадян, нехтування їх правами, всупереч принципам верховенства права та законності не є тим, що позитивно впливає на організацію суспільної взаємодії.

Причини поляризації, як зазначав Статіс Калівас, віднаходяться на перетині структурних умов, політичних інститутів, а також у діях винахідливих політиків, які уміло перетворюють справжні та удавані протиріччя на поляризовані та політизовані. На індивідуальному рівні поляризація проявляється у формі «фанатичності», беззаперечної пристрасної відданості певній справі, яка бере гору над іншими зв'язками між людьми і породжує бажання проливати кров і свою, і інших [5, с. 61–62].

Висновки. Концепт войовничої демократії не може слугувати обґрунтуванням будь-яких обмежень, оскільки таке, вільне від системи стримувань і противаг легковажне нехтування фундаментальними засадами демократії, у підсумку, може призвести до повного автократичного правління. Обрані та реалізовані державним апаратом для протидії загрозам національній безпеці у інформаційній сфері заходи містять ознаки саме такої перспективи. Забезпечення збереження верховенства права, законності, правової визначеності, поваги до людської гідності та свободи мусять бути додержані, інакше відсутність почуття рівності, взаємні звинувачення, образи, а також поляризація поряд із безпосередньою військовою загрозою, яка здійснюється зовнішнім агресором, можуть породити незворотні наслідки – роз'єднаність і суперечності всередині країни, не говорячи про підірвану народну довіру до державних інституцій та переконаність у тому, що вони функціонують заради спільної мети – перемоги над ворогом.

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. Г., Барченко Г. В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? *Право України*. 2023. № 1. С. 54–75.
2. Carlo Invernizzi Accetti and Ian Zuckerman. «What's Wrong with Militant Democracy?». *Political Studies* [online]. 2017. Vol. 65. No. 1. P. 182–199.
3. Севрюков Д. Г., Куцопал І. В., Історичний досвід захисту демократії у міжвоєнній Європі. *Соціологія права*. 2023. Випуск 1–2 (44–45). С. 113–117.
4. Виступ Президента Байдена щодо об'єднання зусиль вільного світу, спрямованих на підтримку народу України. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-by-president-biden-on-the-united-efforts-of-the-free-world-to-support-the-people-of-ukraine/>
5. Stathis N. Kalyvas. *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press, 2006, p. 488.
6. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. 2024, p. 64. URL: <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/>
7. Вігірінський А. В. Окремі аспекти регулювання обмежень діяльності юридичних осіб в умовах правового режиму воєнного стану. *Збірник матеріалів Науково-практичної конференції «Теорія та практи-*

ка сучасної юриспруденції». 2023. Випуск 2. Харків. С. 210. С. 135–138. URL: https://drive.google.com/file/d/1uAA6xgcAE98Ckcm5dOGdAB_7_fb3uF_V/view

8. Тюрма за лайки? Як в Україні карають за виправдовування російської агресії. URL: <https://khpq.org/1608812978?fbclid=IwAR1XU-kb582FEsZvMKnDwvYu03Hi8QVJBj4X0W9EPpm9ao1J9C7VBfKUHvQ>
9. Бернейс Едвард. Пропаганда. Київ: Видавничий дім «Сварог». 2021. С. 128.
10. Charles De Secondat Montesquieu. de L'Esprit Des Lois. Kessinger Publishing. 2010. P. 672.

References

1. Barabash Yu. H., Barchenko H. V. Chy zdatna zakhystyty sebe demokratiia v umovakh viiny? *Pravo Ukrainy*. 2023. № 1. S. 54–75.
2. Invernizzi Accetti, Carlo, and Ian Zuckerman. «What's Wrong with Militant Democracy?» *Political Studies* [online]. 2017. Vol. 65. No. 1. P. 182–199.
3. Sevriukov D. H., Kutsopal I. V., Istorychnyi dosvid zakhystu demokratii u mizhvoienii Yevropi. *Sotsiologiia prava*. 2023. Vypusk 1–2 (44–45). S. 113–117.
4. Vystup Prezydenta Baidena shchodo obiednannia zusyl vilnoho svitu, spriamovanykh na pidtrymku narodu Ukrainy. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-by-president-biden-on-the-united-efforts-of-the-free-world-to-support-the-people-of-ukraine/>
5. Stathis N. Kalyvas. *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge University Press, 2006, p. 488.
6. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. 2024. P. 64. URL: <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/>
7. Vihirynskiy A. V. Okremi aspekty rehulivannia obmezhen diialnosti yurydychnykh osib v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Zbirnyk Materialiv Naukovo-praktychnoi konferentsii «Teoriia ta praktyka suchasnoi yurysprudentsii»*. 2023. Vypusk 2. Kharkiv. С. 210. С. 135–138. URL: https://drive.google.com/file/d/1uAA6xgcAE98Ckcm5dOGdAB_7_fb3uF_V/view
8. Тюрма за лайки? Як в Україні карають за виправдовування російської агресії. URL: <https://khpq.org/1608812978?fbclid=IwAR1XU-kb582FEsZvMKnDwvYu03Hi8QVJBj4X0W9EPpm9ao1J9C7VBfKUHvQ>
9. Бернейс Едвард. Пропаганда. Київ: Видавничий дім «Сварог». 2021. С. 128.
10. Charles De Secondat Montesquieu. de L'Esprit Des Lois. Kessinger Publishing. 2010. P. 672.

Вігірінський А. В. Забезпечення свободи слова та протидії пропаганді в умовах правового режиму воєнного стану

У статті розглядається практичний аспект запровадження «войовничою демократією» обмежень, які стосуються права на свободу слова, в умовах необхідності протидії пропаганді.

Залежно від типу заходів обмежувального характеру, проаналізованих у процесі дослідження, встановлено, що мають місце факти, які можна кваліфікувати як такі, що посягають на критерії демократичності, які повинні залишатись недоторканими, зокрема принципи верховенства права, законності, правової визначеності, презумпції невинуватості, цензури. Мотиви деяких з цих зловживань знаходяться поза межами об'єктивної необхідності та могли бути недопущені. Водночас факт їх наявності вбачається не стільки таким, що обґрунтовується необхідністю захисту від загрози, скільки саме бажанням зберегти концентрацію владних повноважень поза межами цінностей системи стримувань і противаг як елементу принципу поділу влади, у широкому сенсі у тому числі шляхом приховування чи прагнення обмеження можливості медіа та громадянського суспільства висвітлювати корисливі діяння суб'єктів владних повноважень.

Ключові слова: войовнича демократія, пропаганда, свобода слова, система стримувань і противаг, воєнний стан, надзвичайний правовий режим.

Vihirynskiy A. V. Ensuring Freedom of Speech and Countering Propaganda in the Context of a Legal Regime of Martial Law

The aim of this article was to analyze and assess the coherence and adequacy of measures taken by Ukraine, as a democratic country under the state of martial law due to armed aggression by the Russian Federation, in the field of upholding freedom of speech. This task has its objective premises as the state is compelled to counter the threat to national security in the informational sphere, including the destructive influence of propaganda.

The article covers: Organizational measures regarding the establishment of a unified news channel «Unified News»; Legislative and law enforcement measures concerning the criminalization of acts aimed at justifying armed aggression, glorifying armed aggression, and disseminating materials containing such information; Instances of influencing the activities of media representatives and civil society using state apparatus; The methodology of

functioning of the Disinformation Counteraction Center as a working body under the National Security and Defense Council of Ukraine.

A militant democracy must exert efforts to defend itself against those who threaten it sufficient to ensure the stability of the democratic system. Accordingly, restrictive measures within a militant democracy have certain limits that cannot be disregarded, otherwise there are risks of authoritarianization of power. These criteria include the rule of law, democracy, human rights, human dignity, and freedom.

Depending on the type of restrictive measures analyzed during the study, it has been established that there are facts that can be qualified as encroachments on the criteria of democracy, which should remain inviolable, including the principles of the rule of law, legality, legal certainty, presumption of innocence, and censorship. The motives behind some of these abuses lie beyond objective necessity and could have been avoided. However, the fact of their existence seems to be more indicative of a desire to maintain concentration of power beyond the limits of the values of the system of checks and balances, as an element of the principle of separation of powers, including through concealing or seeking to limit the ability of the media and civil society to expose the self-serving actions of holders of power.

Key words: militant democracy, propaganda, freedom of speech, system of checks and balances, martial law, state of emergency legal regime.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-506-514